

DE VROLIJKKE BRIGADE

Russische kinderboeken 1925-1941

DE VROLIJKKE BRIGADE

Russische kinderboeken 1925-1941

Albert Lemmens,
Serge-Aljosja Stommels

Museum Meermanno | Huis van het boek,
Den Haag

2013

museum **em** huis van
het boek
meermanno

Deze publicatie verschijnt bij gelegenheid van de tentoonstelling ‘De vrolijke brigade. Russische kinderboeken 1925-1941’ in Museum Meermanno | Huis van het boek van 17 maart tot 2 juni 2013.

Samenstelling en redactie:

Albert Lemmens en Serge-Aljosja Stommels, Nijmegen

Tekstredactie:

Ellen van Schie, Museum Meermanno | Huis van het boek

Vormgeving:

Jelle Hellinga, Den Haag

Uitgever:

Museum Meermanno | Huis van het boek, 2013

Tentoonstelling en publicatie zijn mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van:

De Russische ambassade, Den Haag
Prins Bernhard Cultuurfonds,
(Alida Augusta Fonds), Amsterdam
Wilhelmina E. Jansen Fonds, Baarn
J.E. Jurriaanse Stichting, Rotterdam
Gemeente Den Haag

1. Inleiding

Op 21 april 1929 opende in het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling over Russische grafiek en boekkunst. Een belangrijk onderdeel van deze tentoonstelling vormden de kinderboeken die door de Russische Staatsuitgeverij werden gepresenteerd. De Staatsuitgeverij bestond in 1928 precies 10 jaar en om dat te vieren werd er een grote promotiecampagne georganiseerd door de V.O.K.S., de Russische vereniging voor culturele betrekkingen met het buitenland. Ruim tien jaar na de revolutie had de Unie van de Sovjet Republieken behoefte aan erkenning en van de moderne kinderboeken was bekend dat deze grote waardering vonden in het Westen.

Door de revolutie was er een diepgaande verandering in de vorm en uitvoering van het kinderboek opgetreden: de tekst was niet langer dominant maar werd gelijkgesteld met het beeld. Deze integratie was het meest fundamentele vernieuwingsaspect in de Russische kinderboeken van de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Ook de markt voor kinderboeken was veranderd. Er waren geen kleine uitgevers meer die met elkaar moesten wedijveren: het was de staat die de uitgaven betaalde en stuurde. Het belang van de staat in goede en goedkope kinderliteratuur was enorm zoals verderop zal blijken.

Het resultaat was een genre kinderboeken dat door tijdgenoten als zuiver, argeloos en natuurlijk werd omschreven. Om een eigen oordeel te vellen over wat zo aantrekkelijk was in deze boekjes ligt de nadruk op de plaatjes, niet op de teksten. Ook onze grootouders moesten het vooral met de beelden doen, want net als wij hadden ook zij ook wat moeite met de Russische taal.

Grafiek en Boekkunst uit de Sovjet-unie.

De tentoonstelling ‘Grafiek en boekkunst uit de Sovjet-Unie’ in het Stedelijk Museum van Amsterdam was verdeeld in een afdeling met grafiek en een afdeling met kinderboeken. In de recensies van die tijd blijkt dat het vooral de kinderboeken waren die de aandacht trokken. De Russische Staatsuitgeverij bood tijdens deze tentoonstelling deze kinderboeken ook te koop aan. Mede daardoor werd deze tentoonstelling, die door meer dan 5.000 mensen bezocht werd, een groot succes. Er werden ongeveer 700 Russische kinderboeken verkocht.¹

Toch was het niet de eerste keer dat er Russische kinderboeken in Nederland te zien waren. In 1927 werden al enkele voorbeelden geëxposeerd op een tentoonstelling ‘Het beste kinderboek’ in Den Haag.² In het Stedelijk Museum was echter aanzienlijk meer te zien en de invloed ervan was nooit eerder zo groot geweest. De tentoonstelling is, zij het in afgeslankte vorm, te zien geweest in Rotterdam in de Rotterdamse Kring alsmede in het Zuider Volkshuis en in Arnhem in de Groote Sociëteit.³ De tentoonstelling werd geïnitieerd door de vereniging Nederland-Nieuw Rusland.

In november 1928 schreef Benjamin M. Telders⁴ een artikel over moderne Sovjet kinderboeken in het tijdschrift *Nieuw Rusland*. In zijn artikel concludeerde hij dat het artistieke belang van deze kinderboeken enorm was. Bijna elk boek ‘verbaast door haar frisse kleuren en de beheersing van de regels bij het openen’. De auteur kende geen West-Europese kinderboeken die met de Russische kon wedijveren: ‘ze overtreffen alles wat in het westen wordt geproduceerd’.⁵

Vijf jaar later, in december 1933, schreef de beroemde typograaf Jan Tschichold dat het Russische kinderboek, geïllustreerd door kunstenaars, superieur was aan het westerse kinderboek en dat de Russische grafische kunst een top bereikte in dit soort boeken.⁶

Als we vandaag de dag deze Russische kinderboeken bekijken moeten we nog steeds erkennen dat de vroege Sovjet prentenboeken indrukwekkende, innovatieve en kleurrijke illustraties laten zien en dat ze verbazingwekkend fris en modern zijn, zelfs in de ogen van de toeschouwers van de eenentwintigste eeuw.

Kunstenaars en illustraties

Illustraties voor kinderboeken zijn meestal afbeeldingen in het platte vlak, die bedoeld zijn om de teksten te verlevendigen of om de tekst uit te leggen. Voor de jongste kinderen, die het lezen nog niet machtig zijn, werd in het Victoriaanse Engeland van het laatste kwart van de negentiende eeuw het prentenboek uitgevonden. Zij gaven een nieuwe dimensie aan de kinderboekillustratie. In hun boeken krijgen tekst en illustratie gelijke aandacht en is de nadruk evenwichtig verdeeld over tekst en beeld.⁷ Het prentenboek is een van de eerste plekken waar kinderen kennismaken met het proces hoe beeld in taal en taal in beeld vastgelegd kan worden. In een prentenboek zijn beeld en taal onlosmakelijk met elkaar verbonden.⁸

Omdat het analfabetisme, ook na de Russische revolutie van 1917, nog wijd verspreid was, werd het kinderboek een belangrijk onderwerp in de politiek. De illustratie kreeg in het vroege sovjet kinderboek een belangrijke plaats. Hiervoor werden kunstenaars gevraagd die hun sporen reeds verdiend hadden in de ontwikkeling van de nieuwe kunst. Veel van deze kunstenaars waren naast illustrator ook schilder of beeldhouwer en waren opgeleid aan de belangrijkste kunstacademies van het land. Minder vaak waren het uitsluitend illustratoren opgeleid als handwerker, wat in het Westen meestal wel het geval was.

De illustraties in de Russische kinderboeken volgden dan ook, sterker dan elders, de ontwikkeling van moderne Russische kunst. Deze ontwikkelingen waren gecentreerd in beide hoofdsteden van Rusland: St. Petersburg (hoofdstad tot 1918 en omgedoopt tot Leningrad in 1924) en Moskou. Het beroemdste voorbeeld van het moderne kinderboek ontstond echter in de provincie stad Witebsk. *Van Twee kwadraten* [Супрематический сказ про два квадрата, 1922] van El Lissitzky is een kinderboek dat de suprematistische stijl van Kazimir Malevitsj – Lissitzky was zijn leerling – tot uitdrukking brengt. Ontworpen in 1920 en voor het eerst gedrukt in

1922 werd dit verhaal direct in het Nederlands vertaald en aangepast aan het formaat van het tijdschrift ‘de Stijl’. Het boek hoort nu weliswaar tot de iconen van de boekdrukkunst maar het is maar de vraag of kinderen dit prentenboek graag in de hand zullen hebben genomen. Het lijkt eerder een prentenboek voor volwassenen dan voor jongeren te zijn.⁹

De historische context

De Russische revolutie was het gevolg van slecht bestuur en een door de Eerste Wereldoorlog verslechterde economische situatie. Door de massale verhuizing van het platteland naar de stad ontstond het stedelijk proletariaat. Werk, voedsel en onderdak werden schaars en kregen de hoogste prioriteit. Culturele uitingen werden als overbodig beschouwd en verdwenen uit het straatbeeld. De boekproductie kwam bijna geheel tot stilstand. Tijdens de eerste jaren van de nieuw gevormde Sovjet-Unie werd de productie van kinderboeken geleidelijk aan weer ter hand genomen. Het publiceren van kinderboeken viel direct binnen de rol van de hoogste bestuurlijke organen van de Sovjet-Unie omdat het kinderboek bij uitstek gezien werd als het voertuig voor ontwikkeling en sociale verandering. Aangezien de belangrijkste bestuurlijke instanties waren gecentreerd in Moskou en Sint-Petersburg, werd de productie van de Sovjet-Unie kinderboeken voornamelijk beperkt tot deze twee steden.

Een interessant effect van de revolutie in verband met kunst was de verschuiving van de schilderkunst naar de toegepaste kunst, in het bijzonder het boekontwerp, de fotografie en de cinematografie.¹⁰ De revolutionaire kunstenaars van de Russische avant-garde waren ervan overtuigd dat posters, boeken, films en foto’s de beste technieken waren om de komst van een nieuwe sociale orde zichtbaar te maken en er was geen beter voertuig dan het kinderboek om deze boodschap over te brengen op hun belangrijkste publiek: de jonge mensen. Maar de Russische avant-garde werd gestopt in hun ontwikkeling en verdween geleidelijk uit het beeld.¹¹ De utopische idealen van de Russische avant-garde kunst werden versterkt door socialistische revolutionaire gedachte. Het is juist in deze tijd dat het hoogtepunt van het Russische geïllustreerd kinderboek bereikt zou worden. De Leningrad-school van kinderboeken, een hechte groep van schrijvers en illustratoren, schiep een nieuw en verrassend innovatief soort geïllustreerde kinderboeken, dat de wereld zou veroveren. Ze creëerden een reeks van geïllustreerde kinderboeken, rijk aan variatie, die het plezier tonen dat de kunstenaars hadden in het experimenteren met en het abstraheren van de vormtaal van de illustraties. Hierbij was het vernieuwende gebruik van kleur en typografische elementen fundamenteel.

De innovatieve kracht van deze kinderboeken trok vele kunstenaars aan die hun werk als illustrator net zo belangrijk vonden als hun andere professionele werk als schilder of beeldhouwer. Vladimir Lebedev is een zeer bekende illustrator, maar is ook een avant-garde schilder. De invloed van El Lissitzky op de ontwikkeling van moderne kunst heeft geen commentaar maar ook zijn illustraties voor kinderboeken zijn bekend. De avant-garde kunst eindigde met de opkomst van Stalin als alleenheerser en zijn bevel dat het socialistisch realisme de enige officiële kunstvorm in de Sovjet-Unie mocht zijn.¹²

БАГАЖНАЯ
КВИТАНЦИЯ

БАГАЖНАЯ
КВИТАНЦИЯ

Выдали даме на станции
Четыре зелёных квитанции

О том, что получен багаж:

Диван,

Чемодан,

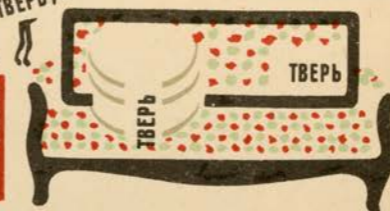
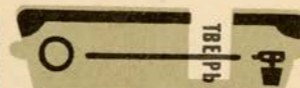
Саквояж,

Картина, корзина, картонка

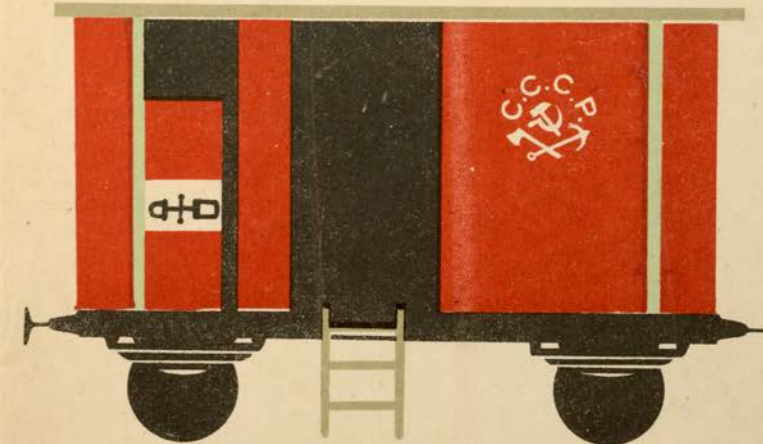
И маленькая собачонка.

БАГАЖНАЯ
КВИТАНЦИЯ

БАГАЖНАЯ
КВИТАНЦИЯ

Вещи везут на перрон,
Кидают в открытый вагон.
Готово: уложен багаж—
Диван,
Чемодан,
Саквояж,
Картина, корзина, картонка
И маленькая собачонка.
Но только раздался звонок,
Удрал из вагона щенок.

Het kinderboek onder Stalin

Voor het eerste vijfjarenplan (1928-1933), waarbij in een versneld tempo de agrarische economie werd omgebouwd tot een industriële economie, eiste de Sovjetleiding vele zware offers van de bevolking. Deze gedwongen offers werden door de politiek gebruikt als feestelijke momenten om de heerlijkheid, de eer en het heldendom van de arbeid te propageren. Kunstenaars en schrijvers moesten hun werk aanwenden om de spirituele en sociale waarden van de communistische partij tentoon te stellen. Stalin beval dat elke kunstzinnige uiting een afspiegeling moest zijn van het leven op weg naar de socialistische waarheid.¹³ Afgekondigd in 1934 als socialistisch realisme, werd dit gedachtegoed het verplichte model dat literatuur en kunst moesten volgen.

De kunst van het illustreren van kinderboeken diende overeenkomstig gewijzigd te worden. De noeste arbeid en de moed van de gewone werkers werden het voorbeeld om de brede massa's op te voeden. Vanzelfsprekend werd de heldenmoed van Lenin en Stalin al snel de gids voor het dagelijks leven van de Sovjet-Unie. Schrijvers en illustratoren van kinderboeken volgden dit patroon. De Leningrad-school voor kinderboeken, die het geïllustreerde kinderboek in de Sovjet-Unie tot zulke grote hoogte had gebracht, werd aangevallen. Samuil Marsjak en Vladimir Lebedev, de sturende krachten achter deze school, werden in de officiële pers 'een bende van saboterende vijanden' genoemd.¹⁴ Marsjak en Lebedev bleven vrij, maar veel van hun medewerkers werden in de grote zuiveringen vanaf 1937 opgepakt en naar werkkampen verbannen waar ze jammerlijk omkwamen.

Ondanks het decreet van het socialistisch realisme bood het werk als illustrator van kinderboeken de kunstenaars echter wat meer speelruimte voor artistieke ontwikkeling dan was toegelaten voor de schilderkunst of beeldhouwkunst. De vormtaal en het kleurgebruik konden in het kinderboek vrijer worden gebruikt dan in de officiële, meer rigide realistische beeldtaal was toegestaan.

Russische kinderboeken in Nederland

Al in de tweede helft van de jaren twintig verschenen er in Nederland publicaties over de moderne kinderboeken die in Rusland gemaakt werden. In 1929 werd in Amsterdam de tentoonstelling georganiseerd waarvan hierboven al sprake was. Als een direct gevolg van deze tentoonstelling werd tussen 1929 en 1931 een achttal Russische prentenboeken in het Nederlands vertaald. Uitgeverij Servire en vereniging De Baanbreker in Den Haag lieten deze drukken met gebruikmaking van de originele Russische illustraties en typografie. De boeken werden ook gebundeld uitgegeven in een tweetal bundels met elk drie titels en één groter formaat bundel met twee titels.¹⁵

De eerste serie, verschenen op 15 november 1929, bestond uit: *De gouden blaren*, getekend door Visjnevetskaia en Fradkina, *Het vrolijke onweer* dat geïllustreerd was door Pokrovski en *Dieren in den winter*, voorzien van illustraties door Nikolaj Koeprejanov. De tweede serie, uit het voorjaar

van 1930, bestond uit twee boeken die door Vladimir Konasjevitsj waren geïllustreerd: *Volksrijmpjes* en *Ben ik 't nou of ben ik 't niet*, en het door Marsjak geschreven en door Lebedev geïllustreerde *De reis door Rusland*, de vertaling van het Russische boekje *Bagazj*. De laatste serie, uitgebracht in 1931, bestond uit twee boeken van het duo Marsjak en Lebedev: *IJsco* en *Circus*. De vertalingen in het Nederlands maakte een betere beoordeling van de Russische boekjes mogelijk.

In de beschrijvingen door tijdgenoten werden deze prentenboeken zeer goed ontvangen. De recensenten konden geen boekjes uit Nederland verzinnen die in de buurt kwamen van de Russische exemplaren. De kinderboeken die de Russen produceerden waren zuiver, ongedwongen volks en argeloos levendig. Dit waren kwaliteiten die in West-Europese boekjes dikwijls ontbraken. Vooral de goede samenwerking tussen auteur en illustrator viel op, iets dat voor een prentenboek van groot belang is. Een ander aspect was natuurlijk de grote oplage waarin deze boekjes gedrukt waren en de lage prijs waarvoor zij verkocht werden. Dit verdiende navolging in Nederland. Het boek *Dieren in den winter* kwam tegemoet aan de Nederlandse vraag naar goede dierenboekjes. *De gouden blaren* en *Het vrolijke onweer* werden qua afbeelding het hoogst gewaardeerd, omdat de illustraties geestig, kleurig en totaal anders waren dan de wat zoetige illustraties in de Nederlandse kinderboeken. Over *IJsco* van Lebedev werd vermeld dat het boekje vooral leuk was vanwege de groteske tekeningen. De illustraties in het andere boek *Circus* werden minder aantrekkelijk gevonden, maar het waarom is niet duidelijk. Misschien kwam dit doordat *IJsco* een boekje met een doorlopend verhaal is en dat *Circus* uit losse circusbeelden bestaat waarbij het gedicht als bijschrift dient.¹⁶ De zes titels van de eerste twee series werden ook voor de Vlaamse markt gebundeld uitgebracht door uitgeverij De Wilde Roos in Brussel, en deze vertaalde de laatste serie in het Frans voor de Waalse markt.

Tot slot

De Staatsuitgeverij van de Sovjet-Unie, opgericht in 1918, ordende de door haar gepubliceerde kinderboeken naar leeftijdsgroep en naar categorie. De leeftijdsgroepen die in deze tentoonstelling aan bod komen zijn de voorschoolse groep, de groep van jongste lezertjes van kleuterschoolleeftijd, en de jongere kinderen van de eerste klassen van de lagere school. Het merendeel van de boeken zijn hier dan ook prentenboeken waarbij de afbeeldingen bijna belangrijker zijn dan de tekst. De categorieën in deze leeftijdsgroepen zijn vooral:

- techniek en uitleg over hoe dingen gemaakt worden en hoe ze werken
- over de sociale veranderingen in de jonge Sovjet-Unie
- over natuur en dieren
- over vrolijke dingen waaronder raadseltjes en spelletjes

Deze verdeling in categorieën is de leidraad voor de tentoonstelling en dit boekje.

**de vrolijke
brigade**

D. MASLJANENKO

kinder-
bibliotheek
no.1

25 ct.

boeken-
gemeenschap
der
V.V.S.U.
1934

2. Boeken over techniek en productie

Vanaf de eerste dag dat zij aan de macht kwamen begonnen de Bolsjewieken de Russische burgers voor te bereiden op de socialistische maatschappij van de toekomst. In hun opvoeding van de massa werden de toegepaste wetenschap en technologie gezien als tegengif voor de achterlijkheid van de Russische bevolking. Hierin hadden fijngevoeligheid en individuele wensen geen plaats, ook niet als het ging om kinderen. Daarom was de natuur geen toestand van rust en vrede maar iets dat verbeterd of nuttiger gemaakt moest worden in het belang van de socialistische maatschappij.¹⁷ In de kinderboeken kwamen deze ideeën ook tot uitdrukking. Onder de noemer techniek en wetenschap werden het belang van de industrialisering van de sovjet republieken in de kinderboeken onder de aandacht gebracht. Lenin's slogan 'Communisme is Sovjetmacht plus de elektrificatie van het hele land' inspireerde niet alleen het onderwerp van diverse kinderboeken maar ook van posters en tijdschriften.¹⁸ Het kind kon zo kennis nemen van de wereld van de volwassenen en werd ervan doordrongen dat hij of zij later zelf hieraan ook zou bijdragen. Deze categorie kinderboeken was daarom erg belangrijk zoals blijkt uit de catalogi van de Staatsuitgeverij (GIZ) uit deze tijd.¹⁹

De categorie techniek en wetenschap was, gezien het bovenstaande, vooral bedoeld als een educatief wapen in de strijd tegen onwetendheid. Onder de verzamelterm werden kinderboeken gerekend die de bouw van technische installaties tot onderwerp hadden. *Het gevecht met de Dnjepr* [Война с Днепром, 1931] is een klassiek voorbeeld van een kinderboek, over de bouw van de grootste elektriciteitscentrale van die tijd. Het boek *Olie* [Нефть, 1931] gaat over de bouw en werking van een olieraffinaderij. De bouw van een brug, die de economische ontwikkeling van een achtergebleven gebied mogelijk moet maken, wordt beschreven in het boek *Moeders brug* [Мамин мост, 1933]. Naast techniek en economische ontwikkeling staat de rol van de ingenieur, een vrouw die dit specifieke mannenberoep bekleedt, centraal.

Een tweede afdeling binnen deze categorie kinderboeken hangt samen met het beroep dat nuttig en gewenst was in de nieuwe sovjet maatschappij. Voorbeelden hiervan zijn *Elektromonteur* [Электромонтер, 1931] over het werk van een elektromonteur en het tot de iconen van de vroege sovjet kinderboeken horende *Wat zal ik worden?* [Кем быть?, 1930]. De grote revolutionaire dichter Vladimir Majakovski schreef de tekst en de avant-garde kunstenaar Nisson Sjifrin ontwierp de illustraties. Een serie beroepen passeert de revue en de hoofdpersoon mag even de kleren aantrekken van het beschreven beroep. Het gedicht besluit dan:

Leg het boek weg
Draai het om zonder last
Alle beroepen zijn prima
Maak de keuze die jou past!

Naast opbouw en beroep was productie een volgend zwaartepunt in de kinderboeken uit deze categorie. Vooral de uitklapboeken van Olga Deineko en haar man Nikolai Troshin zijn prachtige voorbeelden hiervan. Deze boeken werden in hun vormgeving aangepast aan de inhoud: een lange lopende band werd dan een uitklaplaan die twee of drie keer de lengte van het boekje bedroeg zoals in *Duizend jassen per dag* [Тысячу платьев в день, 1931].

Meer gericht op een wetenschappelijke onderbouwing is het boekje *Het vijfjarenplan* [Пятилетка, 1930] dat de productiecijfers van de verschillende perioden met elkaar vergelijkt. De enorme verandering van een agrarische naar een industriële maatschappij is het onderwerp van *De viering van oktober* [Октябрятская, 1931], een feest van jonge kinderen die nog net geen pionier – lid van de jeugdbeweging gekenmerkt door hun rode halsdoek en plaatsvervanger van de verkenners beweging – waren, maar dat wel graag spoedig wilden worden. Het is duidelijk dat propaganda een grote rol speelde in dit soort boeken.

Wetenschap in kinderboeken werd in de Sovjet-Unie vooral gezien als een pragmatische en praktische uitleg van zaken en processen in het dagelijks leven. Achtergrondkennis was vooral ook nodig voor de gang van zaken in bijvoorbeeld transport en het huiselijk leven. Over transport gaat het boek *Wie is het snelst?* [Кто быстрее?, 1928]. Boekjes zoals *Onze keuken* [Наша кухня, 1925] vertelt over de verschillende gebruiksvoorwerpen in de keuken. Het bekende boek *Gisteren en vandaag* [Вчера и сегодня, 1931] vertelt over gebruiksvoorwerpen van vroeger en nu. Het boekje *Je broekzak kameraad* [Карманный товарищ, 1927] dat het zakmes tot onderwerp heeft, is een ander goed voorbeeld van een verklarend boekje.

Daarnaast waren er speciale 'doe het zelf' boekjes die de kinderen bekend moesten maken met de werking van processen of machines of zoals het boekje *De windmolen* [Мельница, 1932] waarin uitgelegd werd hoe je zelf een molen kon bouwen. Deze boekjes waren meestal klein van formaat en werden in een hoge oplage uitgegeven waardoor ze goedkoop waren. Hierdoor konden ze door de kinderen gebruikt worden om te knippen en te plakken.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat in het streven van de sovjet autoriteiten, de Russische maatschappij om te vormen van een agrarische naar een industriële maatschappij, er een duidelijke (en educatieve) plaats was voor kinderboeken.

3. Boeken over de nieuwe manier van leven

De omverwerping van het oude bestel en de opbouw van een nieuwe maatschappij was de doelstelling van de revolutie. De informatie over wat er in de nieuwe maatschappij bereikt moest worden werd aangepast aan de doelstellingen van de Communistische Partij. Omdat deze doelstellingen gericht waren op de invoer van het socialisme werd het vak sociale wetenschappen erg belangrijk. Onder het begrip sociale wetenschappen werd, in die dagen, propaganda bedoeld. Het deel van de bevolking waar de propaganda het meeste effect zou hebben was uiteraard de jeugd en de plaats waar die propaganda het beste vorm kon krijgen was op school en tijdens de officiële feestdagen van de partij. Vandaar dat in de prentenboeken ruime aandacht besteed werd aan onderwijs voor alle lagen van de bevolking.

Voor het eerst werd er ook aandacht besteed aan het onderwijs voor minderheidsgroepen. Het boek *Kleuterschool voor zigeunerkinderen* [Амарэ детский сад, 1932] is hiervan een mooi voorbeeld. Dat ook oudere kinderen eerst nog moesten leren lezen en schrijven voordat de propaganda hen kon bereiken is het onderwerp van *Soldaat Vanjoesjka* [Красноармеец Ванюшка, 1927], een boekje over een soldaat van het rode leger, waarin dienstbaarheid aan de sovjetmacht gekoppeld werd aan onderwijs.

Een andere dringende taak was om een eigen industrieel leger op te leiden. Door de revolutie en de invoer van een socialistisch stelsel dat de eigendommen onteigende, weigerden de kapitalistische landen de Sovjet-Unie krediet te geven, nodig voor de aankoop van industriële producten die Rusland zelf nog niet maakte. Hierdoor werden de Russen gedwongen hun eigen productie op te starten. Zeer snel moesten zij zorgen voor een eigen zware industrie, die op haar beurt moest leiden tot het ontstaan van een lichte industrie voor de productie van consumptiegoederen. De productie van wapens en andere middelen van defensie was een belangrijke factor die aanzette tot de ontwikkeling van een eigen zware industrie. Een snelle en gedwongen collectivisering van de landbouw was nodig om voor een adequate voedselvoorziening te zorgen. De doelstellingen vormden een belangrijk onderdeel van het leerplan van de jeugd en deze werden onderstreept door de propaganda.²⁰

De grote feestdagen zoals de eerste mei, de Dag van de Arbeid, was een ideale gelegenheid om de verworvenheden van de revolutie ten toon te spreiden en was uitermate geschikt als onderwerp voor prentenboeken. Een van de mooiste prentenboeken over de *1 mei viering* [Первое Мая, 1928] werd geïllustreerd door Aleksandr Dejneka. In de illustraties van deze belangrijke Sovjet kunstenaar zien we de overgang van het platteland naar de industrie door de ogen van de kinderen zie zich voorbereiden op deelname aan de optocht. Deze illustraties tonen dat Dejneka (evenals andere kunstenaars van zijn generatie) zich niet verplicht voelde op te treden als producent van ideologie en als maker van socialistische propaganda,

maar zelf geloofde in de zaak van de socialistische vooruitgang. Overigens gold dat ook voor veel - linkse - kunstenaars over de hele wereld.²¹

De vroege fase van de personencultus rond Stalin, met inbegrip van de hulde voor de vijftigste verjaardag van de leider in 1929, lijkt weinig invloed te hebben gehad op de propaganda voor en over kinderen. Wat dit betreft is het jaar 1934 het keerpunt, toen foto's van Stalin op een veel prominentere manier begonnen te verschijnen in de kinderboeken.²² Na 1934 zien we dat andere gezicht in de illustraties van het boek over de eerste mei met illustraties van Vladimir Konasjevitsj. Nog geen tien jaar na het boek van Dejneka over deze feestdag staan niet langer het ideaal van de revolutie op de voorgrond, maar de verheerlijking van de leiders.

Onder de vlag van de 'nieuwe manier van leven' hoorden ook de boeken die handelden over andere volken. Als een volk, zoals bijvoorbeeld in het boek *Boerjatië* [Бурятия, 1931], met illustraties van Aleksandra Jakobson, leefde binnen de grenzen van de Sovjet-Unie dan lag de nadruk vooral op de ontwikkeling en integratie binnen het nieuwe sociale stelsel. Werden echter volken van buiten de Sovjet-Unie beschreven dan was er vaak sprake van een vergelijking ten voordele van de nieuwe manier van leven. In *Broertjes* [Братишки, 1935], een boek geïllustreerd door Jetsjeistov, laten de pagina's gewijd aan Afrika de koloniale overheersing zien, terwijl de laatste pagina's de verworvenheden van de socialistische maatschappij illustreren.

In 1929 begon een nieuwe periode in de opbouw van de Sovjet-Unie. Het eerste vijfjarenplan was van start gegaan met daarmee verbonden de bouw van gigantische fabrieken, stuwdammen, hoogovens en andere grootse ondernemingen. De beste wijze om deze activiteiten in beeld te brengen was het medium fotografie. Als geen ander medium was fotografie in staat de werkelijkheid weer te geven in al zijn facetten. Grote kunstenaars zoals Goestav Kloetsis, El Lissitzky en Aleksandr Rodtsjenko behoren tot de wegbereiders van deze vorm van kunst. Hun werk was toonaangevend en werd gebruikt in belangrijke propagandatijdschriften zoals *USSR in opbouw* (1930-1941 en 1949). Kinderboeken met foto's als illustraties zijn minder bekend dan zij verdienen. In hun tijd waren deze boeken zeer populair. Fotografie beïnvloedde de illustratie van kinderboeken omdat fotografie beter dan tekeningen de realiteit in beeld kon brengen en omdat foto's, ook in de vorm van fotocollage, een heel verhaal konden vertellen met weinig woorden.²³

4. Boeken over natuur en dieren

Boeken over natuur, planten en dieren hadden minder last van ideologische belemmeringen dan boeken over productie en de nieuwe manier van leven. Zij boden de Russische kunstenaars een mogelijkheid om, minder gehinderd door het socialistische realisme, creatief met hun kunst om te gaan.²⁴ Toch was propaganda nooit ver weg omdat deze kinderboeken een belangrijke rol vervulden in de cultuuromslag van een agrarische maatschappij naar een industriële samenleving. Zij moesten de kinderen meer kennis bijbrengen over bijvoorbeeld de seizoenen, het weer en andere natuurlijke fenomenen dan voorhanden was in de meer folkloristische en primitieve overlevering van de oude boerenbevolking.

De verbeelding van de natuur werd daarnaast ook steeds vaker gekoppeld aan het stedelijke leven, wat beter paste bij het streven van de omzetting van de maatschappij. *Lente* [Весна, 1928] met illustraties van Leonid Feinberg is een goed voorbeeld van een boek dat het verhaal over de lente vertelt in een stedelijke omgeving. Twee kinderen uit Leningrad zien hoe de dooi inzet en dat er ijsschotsen drijven in de kanalen. Het gevaar van dit fenomeen wordt verteld aan de hand van een hondje dat van een drijvende schots gered moet worden.

De illustraties in het boek *'s Zomers* [Летом, 1931] van Petr Novikov verbeelden de vrijheid in de zomer. De illustraties zijn in hun ontwerp veel vrijer en leggen de nadruk op beweging en bewegingsvrijheid, meer dan op de pracht van een zomerse dag. De afbeeldingen die Lev Volsjtein maakte voor het boek *Winter overal* [Зима кругом, 1935] laten activiteiten in de winter zien. De afbeeldingen zijn hier meer gedetailleerd en minder schetsmatig dan in *'s Zomers*. De uitwerking van de natuur is ook hier echter niet zuiver realistisch en de sneeuw wordt weergegeven door het witte papier van de bladzijde. Het boek *De rivier* [Пека, 1935] vertelt het verhaal van een rivier vanaf de bron tot de uitmonding in de oceaan. Hier is kennisoverdracht gesteld boven interpretatie. De illustraties van Jelena Safonova zijn realistisch en informatief. Heel anders zijn de afbeeldingen die Andrei Brei maakte voor *Wind over de rivier* [Ветернареке, 1936]. Hier is het plezier van de deelnemers aan een zomerkamp het onderwerp van het boek en niet de rivier.

De omschakeling van een overwegend agrarische samenleving naar een overwegend industriële maatschappij was het meest zichtbaar in de omgang met planten. In de kinderboeken was dit zichtbaar in de aandacht die er besteed werd aan het onderwerp de moestuin, of de volkstuin. Het verlies van de directe omgang met planten werd in deze kinderboeken gecompenseerd door de didactische uitleg en het zichtbaar maken van de productiemethoden van de verschillende voedingsmiddelen.²⁵ *Het dennenboompje* [Ёлочка, 1926] met illustraties van Margarita Genke geeft informatie over hoe deze boom tegen wind en weer bestand is en altijd groen blijft. Het boek *De notenverzamelaars* [Ореховие разведчики, 1931]

met illustraties van F. Tikhomirov, laat niet alleen het verzamelen van de noten zien maar ook de verwerking ervan tot producten zoals notenolie. *De moestuin* [Огород, 1928] met illustraties van Nikolai Leman is het meest didactische van de hier opgesomde boeken. Dit aspect is zichtbaar in de prachtige groene kool die het ijverige meisje als resultaat van haar werk kan laten zien terwijl haar luie broertje een rotte kool als beloning voor zijn slordige werk krijgt.

Boeken over dieren zijn veel talrijker dan boeken over natuur en planten. In de Russische kinderboeken van na de revolutie zijn dierenverhalen echt verhalen uit het leven van dieren. In de regel gedragen de dieren zich naar hun eigen aard: het paard hinnikt, de haan kraait, de vos is op zoek naar kippen en de beer houdt een winterslaap in zijn hol. Een artistieke impressie van verschillende soorten vogels zoals in het boek *De Vogelkooi* [Птичники, 1926] van Eduard Krimmer is zuiver opsommend van opzet en laat de lezer kennis maken met verschillende soorten vogels. *Het leger van de haas en de vriendschap van de vos* [Про зайчью службу и лисью дружбу, 1927], met illustraties van Maria Sinjakova, richt zich op de verschillen in gedrag tussen de haas en de vos. Hierbij krijgen de dieren een meer menselijk gedrag waarbij de vos de haas (letterlijk) voor zijn karretje spant. De functies en gedragingen van dieren in kinderboeken zijn eerder afkomstig uit volksverhalen dan dat ze de werkelijkheid van de dierenwereld afbeelden. Dieren die zich gedragen als mensen komen echter niet zo vaak voor de Russische kinderboeken. Het is het dierenverhaal in het Westen dat vaker werkt met antropomorfe figuren: mensen die als het ware verkleed zijn als dieren. De Russische dieren leven in de kinderboeken meestal in holen en weerspiegelen minder nadrukkelijk het dagelijkse leven van de mens. Dat is de reden waarom ze zo vaak de indruk geven van directheid en frisheid.²⁶

Deze directheid is goed af te lezen uit de illustraties van het prentenboek *De Dierentuin* [Зоологический сад, 1927] met illustraties van Lev Broeni. De dieren zitten gewoon in hun kooi, achter tralies, en worden bekeken door bezoekers, geheel conform de werkelijkheid. In het beroemde prentenboek *De jacht* [Охота, 1925] van Vladimir Lebedev is de jacht op wilde dieren afgebeeld. De afbeeldingen zijn waarheidsgetrouw en dankzij hun zeer moderne vormgeving direct en fris. Ook het prentenboek *De berenjacht* [Охота на медведя, 1934] geschreven en getekend door Jevgeni Tsjaroesjin is een vertelling over het natuurlijke gedrag van beren wanneer er jacht op hen wordt gemaakt. Het prentenboek is bedoeld om door kleuters te worden bekeken. Het laat de jacht op beren zien zoals die is, en ook hun gruwelijke lot als zij in de val zijn gelokt. Voor Tsjaroesjin, die opgroeide in en rond de wouden van Vjatka, was dit een vanzelfsprekendheid. Voor de moderne ecoloog zijn dit echter stuitende verhalen en absoluut ongeschikt voor jonge kinderen.²⁷

5. Vrolijke boekjes

In de contemporaine catalogi bestaat de categorie van vrolijke boekjes voornamelijk uit prentenboeken met grappige verhalen of puntige rijmpjes. De nieuwe weg van de kinderliteratuur in Rusland werd ingeslagen door Kornej Tsjoeikovski (1882-1969) en Samuil Marsjak (1887-1964).²⁸ Zij lieten de zoete, didactische en moraliserende verhalen - zo kenmerkend voor het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw - achter zich en schreven in een luchtige taal over onderwerpen die een beroep deden op kinderen om hun verbeelding te gebruiken. Marsjak en Tsjoeikovski werkten in de vroege jaren van de twintigste eeuw allebei in Engeland. Beiden waren zij bewonderaars van Engelse nonsens rijmpjes en vertaalden deze in het Russisch. Ook gebruikten zij de rijke Russische mondelinge traditie van rijmpjes en volksverhalen en beiden werden beïnvloed door de futuristische poëzie van hun tijd. Uit deze avant-garde poëzie stamt hun voorliefde voor verbale spelletjes en hun gebruik van onzinnige taal. Het is de combinatie van deze invloeden, die verantwoordelijk is voor de mengelmoes van kinderspel en volwassen absurditeit, die in deze boekjes de boventoon voert.²⁹

In de illustraties kan een soortgelijke ontwikkeling worden gezien in het werk van Vladimir Lebedev, die volkskunst combineerde met zijn avant-garde kunst. Het kan daarom geen verrassing zijn dat wanneer Marsjak en Lebedev hun inspanningen combineren voor het schrijven, ontwerpen en uitgeven van kinderboeken, dit een gouden periode van het prentenboek zou inluiden. Opvallend is dat in deze periode van de vroege Sovjet-prentenboeken bekende duo's ontstaan waarvan de teams Marsjak met Lebedev en Tsjoeikovski met Konasjevitsj wel de meest beroemde zijn. *Over een dom muisje* [О глупом мышонке, 1935] is een boek dat door Marsjak en Lebedev werd gemaakt en uitgegeven in 1925. Dit boek zag talrijke edities waarvan de zevende gedrukt werd in 1935.

Van Tsjoeikovski en Konasjevitsj stamt het boek *Het huwelijk van de vlieg* [Мухина свадьба, 1926]. De productie van dit boek gaf echter wel wat problemen. In 1925 schreef Tsjoeikovski de censor een brief met onder meer de volgende zinnen: 'ik heb vernomen dat de regionale afdeling van toezicht op de literatuur vindt dat de vlieg in mijn verhaal een prinses in vermomming, en de mug een prins is! Ik hoop dat dit is bedoeld als een grap, omdat er geen grond is voor een dergelijke interpretatie... Ook heb ik vernomen dat in één tekening de vlieg te dicht bij de mug staat en dat haar glimlach te behaagziek is! ...'.³⁰

Deze kritische kijk op tekst en illustratie was niet aanwezig voor Aleksej Pachomov's *De bal* [Мяч]. Dit boek toont ons geen sprookje maar een normale dagelijkse gebeurtenis van een jongetje dat aan het spelen is met een bal. De bal komt onder een auto en gaat kapot. Normale, alledaagse gebeurtenissen, geen buitensporigheden zoals vliegen die trouwen. Ook *Dit boekje gaat over vier kleuren* [Книжка это про четыре цвета, 1934],

geïllustreerd door Andrei Brei, is een voorbeeld van alledaagsheid. Het past goed in het socialistisch-realistische idee van gewone kinderen die normale dingen doen. Deze voorbeelden laten zien hoe zowel in tekst als in illustraties een geleidelijke overgang plaatsvindt naar de stalinistische doctrine van het socialistisch realisme. Hoewel kinderboeken een toevluchtsoord voor modernistische schrijvers en illustratoren vormden, duurde dit slechts een korte periode en na 1935 is het innovatieve en spannende Sovjet prentenboek uit de late jaren twintig en vroege jaren dertig een zeldzaamheid geworden. In kinderboeken werden sprookjes ongewenst en het accent verschoof naar een technische inhoud of een inhoud met sterk realistische elementen.

Toch waren de vrolijke boeken ook in de tweede helft van de jaren dertig nog steeds gevraagd. Raadselboekjes zijn hier een goed voorbeeld van. Marsjak schreef raadsels in verzen die door verschillende kunstenaars, waaronder Vladimir Achmetev, geïllustreerd werden. Deze prentenboeken staan vol grappige raadsels die vaak berusten op woordspelingen.

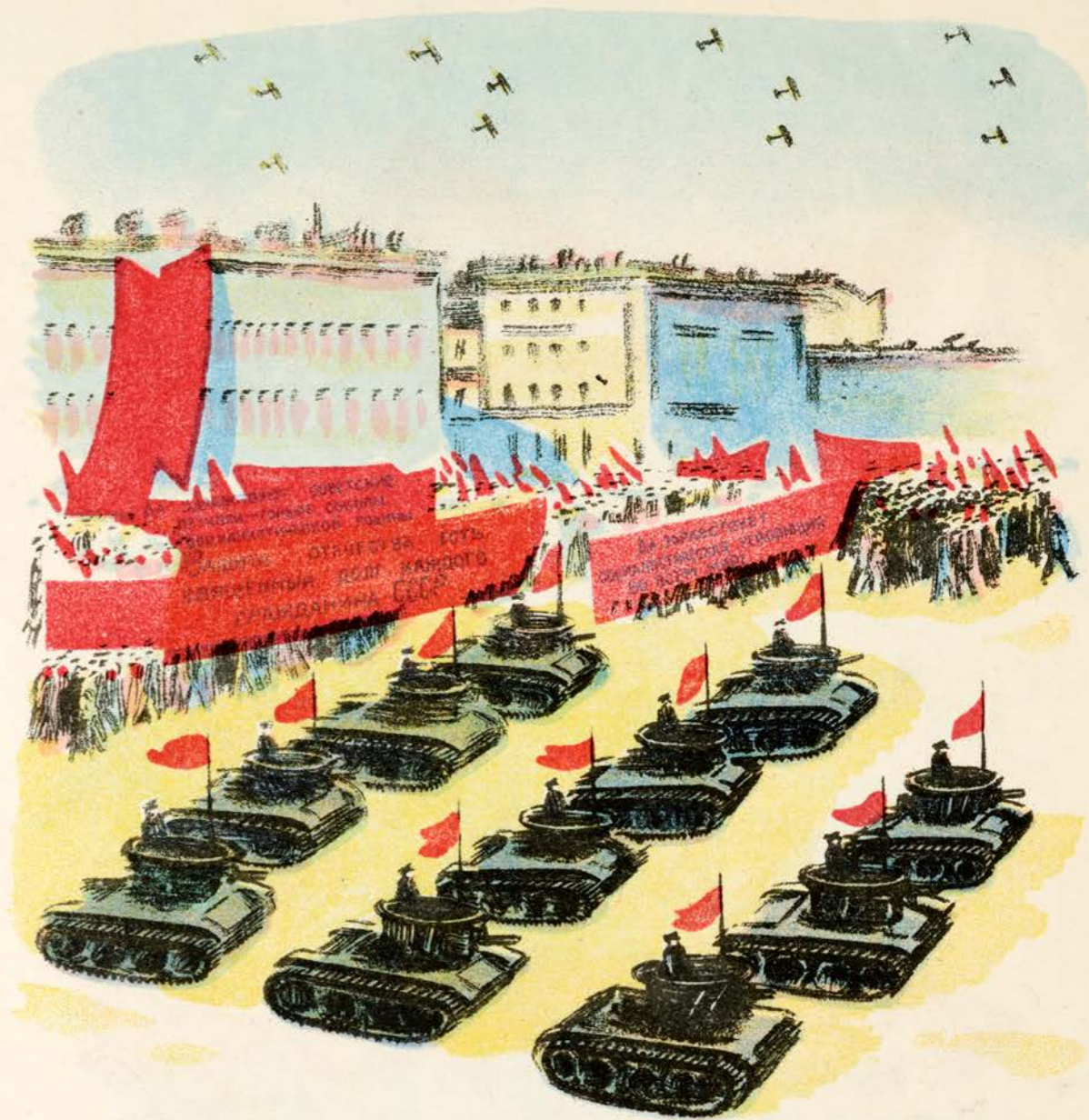
Het boek *Wat is dat?* [Что это такое?, 1932] is anders in twee aspecten. Het eerste aspect is de inhoud: het raadsel is hier een combinatie van een close-up van een voorwerp met een rekenkundig probleem. Het antwoord op het raadsel kan worden gevonden door ofwel het object te herkennen ofwel de rekensom op te lossen. Hier zijn het geen grappige raadsels op rijm, dit zijn serieuze raadsels. Het tweede verschil zit in de illustratie. In dit boek is gebruik gemaakt van fotografie als beeldend medium. Opnieuw een bewijs voor de verandering in de Sovjet prentenboeken.

Er zijn evenwel ook in de tweede helft van de jaren dertig uitzonderingen op de regel. De meest prominente uitzondering wordt gevormd door het werk van de absurdistische dichter en schrijver Daniil Charms (1905-1942). *Het spel* [Игра, 1930] met illustraties van Konasjevitsj is een voorbeeld van zijn gedichten voor kinderen. Toen dit boekje in 1930 gedrukt werd, was zijn dichtwerk voor volwassenen al verboden. Zijn werk in de kinderliteratuur vormt een opmerkelijke afwijking van de ideologisch getinte realistische werken die de norm werden voor de literatuur, ook de kinderliteratuur onder Stalin.³¹ Maar dit had zijn prijs. Het laatste gedicht van Charms, dat nog tijdens diens leven gedrukt werd, was *De haan en de vos* [Петух и лиса, 1941]. Het werd in de vorm van een boekspeeltje gepubliceerd in 1941, het jaar waarin zowel de auteur als de illustrator van het toneel verdween: Charms werd in 1941 opgepakt en zes maanden later geëxecuteerd, terwijl Lev Joedin als gevolg van oorlogshandelingen gedood werd in de buurt van Sint-Petersburg. Dit boekspeeltje staat aan het einde van een periode die de bloei zag van een groot aantal spannende moderne kinderprentenboeken. Het is ook het einde van het prachtige vroege Sovjet-kinderboek met zijn moderne en innovatieve ontwerp, gemaakt door grote Russische avant-garde kunstenaars en schrijvers.

Noten

- [1] Vladimir P. Tolstoj, *Vystavotsjnie ansambly SSSR 1920-1930-e gody*, Moskou: Galart, 2006, p. 140; Béatrice Michielsen, 'Perspective on an exhibition', in: *Promessas de Futuro Blaise Cendrars y el libro para niños en la URSS / 1926-1929*, Malaga: Museo Picasso, 2010, p. 422.
- [2] *Het Vaderland*, 26 november 1927.
- [3] 'Mededeelingen van het bestuur', *Nieuw Rusland, orgaan van het genootschap Nederland-Nieuw Rusland. Propaganda* (Mei/Juni 1929) p. 40; I.E. Prins Willekes Macdonald, 'Russische kinderboeken', *De vrouw en haar huis*, Vol. 24 No. 7 (November 1929) p. 337; Juliette Teekman, 'Een merkwaardige tentoonstelling'. Kinderboeken en grafiek uit de Sovjet-Unie in het Stedelijk Museum', in: Lieske Tibbe (red.), *Revolutionaire confrontaties. Het beeld van de Italiaanse en Russische avant-garde in Nederland, 1913-1933*, werkgroepbundel Radboud Universiteit Nijmegen 2009, p. 61.
- [4] Professor Benjamin M. Telders (geboren in 1903, gestorven in een Duits concentratiekamp in 1945) was een bekend Nederlands jurist en liberaal politicus.
- [5] Benjamin Telders, 'Kinderboeken in de U.d.S.S.R', in: *Nieuw Rusland, orgaan van het genootschap Nederland-Nieuw Rusland. Propagandanummer* (December 1928) pp. 12-16.
- [6] Jan Tschichold: 'Das russische Kinderbuch von Heute', *Typografische Monatsblätter* vol. 12, (December 1933) pp. 409-411.
- [7] Albert Lemmens, Serge Stommels, *Russian artists and the Children's Book 1890-1992*, Nijmegen: LS, 2009, pp. 9-10.
- [8] Maria Nikolajeva, Carole Scotte: *How Picturebooks Work*, New York: Routledge, 2006, pp. 8-11.
- [9] Albert Lemmens, Serge Stommels (zie noot 7), pp. 364-365.
- [10] John E. Bowlt, 'Russian art in the nineteen twenties', in: *Soviet Studies*, Vol. XXII, No. 4 (April 1971), pp. 575-594.
- [11] Evgeni Kovtoen, *Russkaia futuristicheskaia kniga*, Moskou: Kniga, 1989.
- [12] Boris Groys, *Gesamtkunstwerk Stalin. Die gespaltene Kultur in der Sowjetunion*, München: Carl Hanser Verlag, 1988.
- [13] W. Bruce Lincoln, *Between heaven and hell. The story of a thousand years of artistic life in Russia*, New York: Viking Press, 1998, p. 333.
- [14] W. Bruce Lincoln, *Sunlight at midnight*, New York: Basic Books, 2000, pp. 263-264.
- [15] Serge-Aljosja Stommels, Albert Lemmens, '1929: het moderne kinderboek komt naar Nederland', *Berichten uit de wereld van het oude kinderboek*, No. 62 (Juni 2009), p. 4.
- [16] Juliette Teekman (zie noot 3), p. 66.
- [17] William B. Husband, 'Correcting Nature's Mistakes': Transforming the Environment and Soviet Children's Literature, 1928-1941', *Environmental History*, Vol. 11, No. 2 (Apr., 2006), pp. 300-318.
- [18] Paul R. Josephson, *Would Trotsky Wear a Bluetooth? Technological Utopianism under Socialism, 1917-1989*, The Johns Hopkins University Press 2010, p. 32.
- [19] Bijvoorbeeld: *Detskie knigi. Katalog*, Moscow: GIZ, 1929 en *100 knig tvojemoe rebjonkoe*, Moscow: GIZ, 1931.
- [20] Beatrice King, 'Soviet Education: Its Phases and Purpose', *The Slavonic and East European Review* Vol. 17, No. 49 (Jul., 1938) p. 140.
- [21] Christina Kiaer, 'Was Socialist Realism Forced Labour? The Case of Aleksandr Deineka in the 1930s', *Oxford Art Journal*, Vol. 28, No. 3, 2005, p. 324.
- [22] Catriona Kelly, 'Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era', *The Slavic and East European Journal* Vol. 49, No. 2, 2005, p. 204.
- [23] Mikhail Karasik: *Udarnaia kniga sovetskoi detvory*. Moskou: Kontakt-Kultura, 2010, p. 280.
- [24] Marina Balina and Larissa Rudova (Eds): *Russian Children's Literature and Culture*. New York: Routledge 2008, p. 10.
- [25] E. Koutaisoff, 'Soviet Education and the New Man', *Soviet Studies* Vol.5 No. 2 (Oct., 1983), p. 127.
- [26] Zie: 'Chapter 6: Animal Tales', in: Vladimir Propp, *The Russian Folktale, edited and translated by Sibelan Forrester*, Detroit: Wayne State University Press 2012, pp. 283-299.
- [27] William B. Husband (zie noot 17), p. 312.
- [28] Elena Sokol, *Russian Poetry for Children*, Knoxville, Tenn: University of Tennessee Press, 1984, p. xiii.
- [29] Kristine Bushnell, 'Russian Modernism for Children', *Children's Literature*, Vol 18., 1990, pp. 164-168.
- [30] Albert Lemmens, Serge Stommels (zie noot 7), p. 99.
- [31] Elena Sokol (zie noot 28), p. 127.

Строим двигаются танки.
А под солнцем —
по три в ряд —
Истребители летят.

И листовки, точно снег,
С неба сыплются на всех.
Сыплются и вьются,
В руки не даются.

М Е Д В Е Д Ъ